

O delu arhivov in zborovanjih

Komunizem v arhivskih depojih (Primer vzhodne Nemčije in Slovaške)

V zadnjih letih so v večini nekdanjih evropskih komunističnih držav poskrbeli za ustrezno vrednotenje arhivskega gradiva iz obdobja totalitarizma. Količina gradiva je odvisna tudi od tega, kako hiter je bil prehod iz komunizma v demokracijo in v kolikšni meri je novim demokratičnim oblastem uspelo preprečiti uničenje dokumentarno-arhivskega gradiva komunističnih tajnih služb in policije. V okviru Sektorja za popravo krivic in za narodno spravo – deluje v okviru Ministrstva za pravosodje RS – smo konec lanskega in v začetku letošnjega leta obiskali nekatere od teh ustanov v Nemčiji in na Slovaškem ter z njimi navezali stike, da bo mogoče znanstveno sodelovanje. Ker so bili ti obiski zanimivi tudi z arhivskega vidika, se zdi primerno nekatera dejstva predstaviti tudi v tej publikaciji.

Nemčija

Pri organizaciji, delu in razvitosti raziskav ter ohranjenosti arhivskih virov na tem področju je vodilna Nemčija. Po padcu Berlinskega zidu novembra 1989 in še pred združitvijo Nemčije jeseni 1990 se je postavljalo vprašanje, kaj bo z arhivi vzhodnonemških državnih organov. Spomladi 1990 je ljudstvo s spontanim vdorom na sedež STASI-ja preprečilo uničenje arhiva te zloglasne tajne službe.

Še pred združitvijo (avgusta 1990), je vzhodnonemški parlament sprejel odločitev o odprtju spisov tajne službe STASI. Januarja 1991 je zvezni parlament (Bundestag) sprejel zakon o gradivu nekdanje Službe državne varnosti. Že oktobra 1991 je v Berlinu začel delo pooblaščenec zvezne vlade za dokumentacijo Službe državne varnosti nekdanje NDR (*Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR*), in postavil temelje za "Gauckov inštitut"; tako se danes neuradno imenuje po Joachimu Gaucku, prvem direktorju tega urada. Od januarja 1992 imajo nekdanji državljani NDR prek opolnočenca nemške vlade dostop do podatkov, ki so jih o njih zbirali v komunizmu. Arhivi pa so odprti za znanstveno raziskovanje, seveda ob izpolnjevanju pogojev, ki jih določa zakon, predvsem v zvezi z varovanjem osebnih podatkov. Izdajajo tudi svoje publikacije.

V uradu zaposlujejo v glavnem državljane nekdanje NDR, prej pa jih seveda "varnostno" preverijo,

da bi odkrili, ali so bili povezani s STASI-jem. Zelo malo so jih zaposlili iz nekdanje Zahodne Nemčije. Niso želeli zbudati vtisa, da je Zahodna Nemčija iz preteklega ideološko-političnega spopada izšla kot zmagovalka. Prevladalo je mnenje, da so se Vzhodni Nemci sami rešili komunizma, zato naj tudi sami "obračunavajo" s svojo preteklostjo.

Po sedANJI nemški zakonodaji si lahko vsak nekdanji vzhodnonemški državljan ogleda svojo policijsko kartoteko oz. dosje iz obdobja komunizma. Pravico ima izvedeti, kdo ga je ovajal, ter si ogledati kartoteko svojega ovaduha, ne more pa si ogledovati kartotek drugih oseb, ki so jih ovajali. Seveda so se v Vzhodni Nemčiji bali izbruha revanšizma in medsebojnih obračunavanj med sosedi in znanci, ki bi bili posledica odprtja tajnih arhivov, tako da bi državljani zvedeli, kdo je koga ovajal. Vendar se to kljub nekaterim zelo kočljivim okoliščinam, ko se je izkazalo, da je npr. mož ovajal ženo in narobe, ni zgodilo. Na splošno prevladuje zadovoljstvo, ker so te arhive odprli.

Arhiv centrale STASI-ja je v mogočni stavbi v (nekdanjem) Vzhodnem Berlinu; tam imajo arhivske depoje in različne oddelke. Med drugim je tam tudi prostor, v katerem hranijo centralno kazensko evidenco. Ta obsega več kot 900.000 evidenčnih kartonov kazensko preganjanih posameznikov v nekdanji NDR. Imajo tudi arhiv s kartotekami formalnih in neformalnih sodelavcev STASI-ja. V njem lahko preberemo zelo zanimive zgodbe in karakteristike tako ovaduhov kot o ovajanih. Med zanimivostmi je treba omeniti še nekdanji posebni oddelek za tajno kontrolo pisemskih pošiljk. Njegova posebnost je STASI-jev izum: poseben stroj za odpiranje in ponovno zapiranje pisemskih kuvert. Ko je prišla kuverta iz "obdelave" ni bilo na njej nobene sledi morebitnega odprtja in branja vsebine, tako da je imel naslovnik občutek, da je še nedotaknjena.

S skupno 180 km arhivskega gradiva je to eden največjih nemških arhivov.

Slovaška

Na Slovaškem imajo Oddelek za dokumentacijo zločinov komunizma, ki deluje v okviru ministrstva za pravosodje Republike Slovaške in samostojno dokumentarno-raziskovalno institucijo Inštitut narodnega spomina (Ustav pamäti naroda). Ti dve slovaški ustanovi sodita skupaj z nemškim Gauckovim inštitutom in podobnim inštitutom na Poljskem med najbolj

uveljavljene ustanove za preučevanje komunističnega obdobja v Vzhodni Evropi.

Oddelek za dokumentacijo zločinov komunizma, ki ima sedež v stavbi slovaškega ministrstva za pravosodje v Bratislavi, je bil ustanovljen leta 1999. Sprva je vključeval širok spekter raziskovanja komunistične preteklosti, po letu 2003, ko je bil ločen od njega oz. na novo ustanovljen Inštitut narodnega spomina, pa se posveča zgolj preučevanju vpliva in poseganja komunističnega režima na pravosodje. Vodja oddelka je ing. Jan Bicko. Inštitut narodnega spomina pomeni nadgraditev dela, začetega v okviru omenjenega oddelka za dokumentacijo zločinov komunizma. Zato je na Inštitutu zaposlenih veliko nekdanjih uslužbencev ministrstva za pravosodje. Inštitut ima upravni svet z devetimi člani; predsednika in štiri člane imenuje slovaški parlament, po dva člana pa imenujeta vlada in predsednik države. Mandat članov je šest let.

Inštitut ima zelo razvejano dejavnost in pristojnosti, saj ima med drugim izključno pravico hraniti in omogočati javnosti oz. zainteresiranim posameznikom ter raziskovalcem dostop do dokumentov, ki so nastali v okviru delovanja slovaških republiških varnostnih, notranjih ter zunanjih obveščevalnih služb in obrambnih organov v obdobju komunizma od 1948 do 1989. To pomeni, da gradiva teh organov ne hrani državni arhiv tako kot pri nas Arhiv Republike Slovenije, ampak poseben oz. specializiran arhiv znotraj tega Inštituta. Sicer pa se Inštitut ukvarja z množičnim kršenjem človekovih pravic na Slovaškem v obdobju 50 let, in sicer od srede aprila leta 1939, ko je bil v takratni Tisovi Slovaški sprejet prvi zakon o preganjanju Judov, pa do žametne revolucije novembra 1989, ko je padel komunistični režim. Inštitut je razdeljen na tri sekcije: arhivsko, elektronsko-informacijsko in sekcijo za pravne analize ter raziskavo dokumentov.

Police s knjigami iz nekdanjih marksističnih knjižnic (foto: M. G.)

Inštitut ima okrog 60 zaposlenih, med njimi največ zgodovinarjev in arhivarjev. Med družboslovno izobraženimi zaposlenimi prevladujejo mladi, starejši zaposleni pa imajo večinoma tehnično-naravoslovno izobrazbo. Šolali so se namreč v komunizmu in so se zato kot nasprotniki režima zaradi strožjega preverjanja "idejno-politične" primernosti pri družboslovcih odločili raje za študij naravoslovja ali tehnike.

Skladiščni prostori arhiva inštituta se nahajajo v najetih prostorih denacionaliziranega salezijanskega zavoda v Bratislavi. V njem hranijo okoli 3,2 km arhivskega gradiva (od tega 1,5 km tajnega gradiva) in bogato knjižnico z okoli 60.000 izvodi knjig. Gre za knjige in časopise iz nekdanjih specializiranih marksističnih knjižnic ter knjige, ki so bile v času komunizma prepovedane oz. nedostopne širši javnosti. Med njimi najdemo celo angleški Fodorjev turistični vodnik po nekdanji Jugoslaviji iz leta 1975.

Arhivski depoji v Ustanovi narodnega spomina (foto M. G.)

V okviru Inštituta deluje tudi oddelek za dokumentiranje ustnih izpovedi političnih zapornikov in disidentov. Imajo odlično opremljen in organiziran videostudio z videomontirnico; vse izpovedi snemajo snemajo na kaseto VHS.

Videostudio, v katerem snemajo izpovedi nekdanjih političnih disidentov (foto M. G.)

Inštitut izdaja tudi svojo publikacijo "Pamät naroda – nacizmus a komunizmus vo svojej epoche" (Narodov spomin - nacizem in komunizem v njuni dobi). V njej objavljajo zanimive in strokovno izredno kakovostne članke notranji in zunanji sodelavci tega inštituta.

Kar zadeva pridobivanje arhivskega gradiva, imajo na Slovaškem podoben problem, kot ga imamo v Sloveniji v zvezi z t. i. federalnimi fondi. Češki centralni arhivi v Pragi, ki hranijo gradivo nekdanjih češko-slovaških skupnih oz. zveznih organov, jim ponekod namreč onemogočajo dostop do gradiva teh organov, četudi se zadeve nanašajo na Slovaško oz. na današnje slovaške državljane. Težave poskušajo reševati s pogajanjem in dogovori.

*Damjan Hančič
Renato Podbersič*

Poročilo o udeležbi na seminarju o elektronski hrambi dokumentarnega gradiva v Marburgu

Arhivska šola v Marburgu že leta ponuja nekaj dni trajajoče izpopolnjevalne seminarje oziroma tečaje iz arhivistike. Seminarja EK 51-2: Elektronski dokumenti I: Z informacijsko tehnologijo podprt postopek obdelave podatkov in elektronsko izločanje (Elektronische Unterlagen I: IT-gestützte Vorgangsbearbeitung und elektronische Aussonderung) sva se v jesenskem terminu (od 16. do 17. oktobra) udeležili Maja Gombač in Suzana Felicijan Bratož. Izobraževanje sta vodila dr. Andrea Wettmann iz Saškega državnega arhiva v Dresdnu in dr. Christoph Popp iz Mestnega arhiva v Mannheimu. Seminarja se je udeležilo 11 poslušalcev iz različnih nemških arhivov,

Švicarja iz Državnega arhiva kantona St. Gallen in Državnega arhiva kantona Zug ter midve iz Arhiva Republike Slovenije.

Po uvodnem pozdravu direktorja šole dr. Rainerja Polleya, ki je posebej poudaril zadovoljstvo zaradi slovenske udeležbe in se ob tem spomnil dobrega sodelovanja z dr. Jožetom Žontarjem in mag. Vladimirjem Žumrom, je sledila predstavitev predavateljev in udeležencev ter pričakovanja.

Za lažjo uskladitev naših vedenj o elektronskih dokumentih smo se najprej vprašali, kaj je elektronska dokumentacija, kaj je pri elektronski dokumentaciji »drugače«, kakšne posledice prinaša za arhivsko delo. Odgovore smo poskušali poiskati skupaj, z delom po skupinah, zato se je znotraj skupin razvila živahna razprava o žgoči problematiki, ki je pripomogla tudi k medsebojnemu spoznavanju. Hkrati je bila to osnova za nadaljnje delo. Ob posameznih temah sta predavatelja ves čas svoje podajanje snovi primerjala z našimi idejami.

V nadaljevanju je dr. Christoph Popp predstavil osnovne funkcionalnosti DMS (Document Management System), vključno z zgodovinskim razvojem od srede 80. let 20. stoletja in ob praktičnem primeru prikazal, kako so v Mestnem arhivu v Mannheimu uvedli informacijski sistem za upravljanje dokumentarnega gradiva DOMEA. Seznanil nas je s postopkom evidentiranja novega dokumenta, vključitev v že obstoječo zadevo ali odprtje nove zadeve oziroma zaključek zadeve in končno vključitev v zbirko dokumentarnega gradiva. Spoznali smo pravne podlage elektronskega vodenja dokumentarnega gradiva, standarde za upravljanje elektronskega dokumentarnega gradiva (MoReq, ISO 15489, DOMEA) in pripomočke oziroma priporočila za varno uvajanje informacijskih sistemov.

Prvi dan smo končali s predstavitvijo projekta o uvedbi dokumentarnega sistema (DMS) v okrožju Lippe in razmišljanjem, kako svetovati ustvarjalcem v zvezi z upravljanjem dokumentarnega gradiva.

Drugi dan se je seminar začel s predstavitvijo konkretnih primerov pod skupno temo "*Strategije pri vpe-ljevanju arhivskih zahtev*". Oba predavatelja sta na kratko povedala nekaj o problemih pri uvajanju DMS (Dokument-Management-System), dr. Wettmanova ob primeru Državnega arhiva v Dresdnu, dr. Popp pa ob primeru mesta Mannheim. Nato smo se seznanili še z uvajanjem ITgVB (IT-gestützte Vorgangsbearbeitung) v Saškem državnem arhivu.

V nadaljevanju nam je bil predstavljen tudi *koncept DOMEA* (Dokumentmanagement und elektronische Archivierung im IT-gestützten Geschäftsgang). Koncept so v Nemčiji razvili za potrebe državne uprave in se nanaša na pisarniško poslovanje ter elektronsko arhiviranje v delovnih procesih, podprtih z informacijsko tehnologijo. Leta 2005 ga je javnosti v